

Jemielity, Witold

Szkolnictwo w Puszczy Zielonej

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 7, 107-109

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SZKOLNICTWO W PUSZCZY ZIELONEJ

Autor zamierza przedstawić dotychczasowe badania nad szkolnictwem w Puszczy Zielonej i wskazać kierunek dalszych poszukiwań. W badaniach historycznych duże znaczenie posiada uściślenie podziałów administracyjnych, z tym bowiem łączy się rozmieszczenie źródeł archiwalnych i drukowanych. Na obszarze Puszczy Zielonej były trzy starostwa: łomżyńskie, ostrołęckie i przasnyskie. Do trzeciego rozbioru cały teren znajdował się w województwie mazowieckim i diecezji plockiej. Od 1795 r. był w Prusach Nowoschodnich, w departamencie plockim, następnie w Księstwie Warszawskim w tymże departamencie. W okresie Królestwa Polskiego omawiany obszar uległ podziałowi. Starostwa ostrołęckie i przasnyskie weszły w skład województwa plockiego, starostwo łomżyńskie włączono do województwa augustowskiego. Pod względem administracji kościelnej dwa pierwsze starostwa pozostały w diecezji plockiej a starostwo łomżyńskie przeszło do diecezji augustowskiej czyli sejneńskiej.

Po powstaniu styczniowym zwiększono liczbę guberni, od 1866 r. cała Puszcza Zielona pozostawała w guberni łomżyńskiej. Kolejne zmiany przyniosła I wojna światowa. W 1919 r. do nowopowstałego województwa białostockiego wszedł powiat kolneński (dawne starostwo łomżyńskie). W 1939 r. powiat ostrołęcki przeniesiono do województwa warszawskiego. W 1975 r. powstało województwo ostrołęckie, które objęło dawne starostwa ostrołęckie i przasnyskie, bez starostwa łomżyńskiego. Może w nowym podziale administracyjnym Puszcza Zielona znajdzie się w jednym województwie. Ujednocilenie dokonało się już w administracji kościelnej. W 1925 r. dawne starostwa łomżyńskie i ostrołęckie a w 1992 r. dawne starostwo przasnyskie włączono do diecezji łomżyńskiej.

W badaniach nad szkolnictwem, zwłaszcza podstawowym, należy zdecydowanie wyróżnić dwa okresy: do powstania styczniowego i od drugiej połowy ubiegłego stulecia. W pierwszym okresie opiekę nad szkołą sprawował miejscowy proboszcz. W sprawozdaniach do biskupa uwzględniał i tę dziedzinę swojej pracy. Dziekani podczas wizytacji parafii pytali o liczbę dzieci, nauczyciela, program nauczania, budynek. I właśnie głównym źródłem do szkolnictwa w tym okresie są akta parafialne i wizytacje dziekańskie. Archiwalia te z czasów do trzeciego rozbioru znajdują się w Archiwum Diecezjalnym w Płocku. W 1818 r. część akt, dotyczących obszaru dawnego starostwa łomżyńskiego, odesłano do Archiwum Diecezjalnego w Sejnach, a stamtąd po pierwszej wojnie światowej trafiły do Archiwum Diecezjalnego w Łomży. W 1925 r. z Płocka przekazano do Łomży akta z dawnego starostwa ostrołęckiego. W niektórych archiwach parafialnych, np. w Ostrołęce można też znaleźć dane o szkołach. Po powstaniu styczniowym rząd carski całkowicie odsunął duchowieństwo od szkolnictwa, a nawet religii uczyły w większości osoby świeckie. Aż do pierwszej wojny światowej w aktach kościelnych nie ma wzmianek o szkołach w Puszczy Zielonej.

Dokumentację szkolną gromadzono w urzędach państwowych, w Łomży dla tej guberni a w Warszawie dla całego Okręgu Szkolnego Warszawskiego. Akta dotyczące Puszczy Zielonej uległy zniszczeniu podczas obu wojen światowych.

Zachowały się źródła drukowane. W latach 1867-1913 co miesiąc wychodził „Cirkular po upravleniju Varsavskim Ucebnym Okrugom”, czyli dziennik urzędowy tej instytucji. Drukowano programy nauczania, sprawozdania z wizytacji szkolnych, stawki uposażenia dla nauczycieli, powiadamiano o otwarciu nowych szkół, o mianowaniu nauczycieli do poszczególnych szkół. Wyłącznie szkół średnich dotyczyła „Pamiętna Książka Varsavskago Ucebnago Okruga” z lat 1886-1915 oraz „Spisok” szkół średnich dla lat 1905-1914.

Wydawnictwa te znajdują się w bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego. Charakter lokalny, w ramach guberni łomżyńskiej, posiadają dwa źródła drukowane. W latach 1883-1914 wychodziła „Pamiętna Książka” guberni łomżyńskiej. Zawierała wykaz wszystkich urzędów i osób pełniących funkcje publiczne w guberni. Dla lat 1890-1914 w ramach poszczególnych powiatów wymieniano wszystkie szkoły i pracujących w nich nauczycieli. To samo dotyczyło szkół średnich, ale od początku ukazywania się „Pamiętnych Książek”.

Drugie źródło stanowią „Obzory” guberni łomżyńskiej dla lat 1876-1907. Są w nich sprawozdania poszczególnych urzędów z wykonanej w ciągu roku pracy.

Dyrekcja szkolna w Łomży oceniała poziom nauczania, informowała o powstawaniu nowych szkół, przedstawiała w ujęciu tabelarycznym ilość uczniów. „Obzory” można skompletować w oparciu o Bibliotekę Uniwersytetu Warszawskiego, Bibliotekę Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie i Archiwum Państwowe w Łomży. „Pamiętnie Książki” są w dwóch wymienionych bibliotekach oraz rozrzucone po bibliotekach całego kraju, mimo tego brak kilku roczników. W „Pamiętnych Książkach” i „Obzorach” guberni łomżyńskiej wymieniano szkoły z terenu całej Puszczy Zielonej.

W okresie międzywojennym obszary dawnych starostw łomżyńskiego i ostrołęckiego pozostawały w województwie białostockim; do 1927 r. w okręgu szkolnym białostockim, do 1932 r. w okręgu szkolnym warszawskim, od 1939 r. w okręgu szkolnym brzeskim.

Dokumentację szkolną gromadzono w ministerstwie oświaty i w okręgach szkolnych. Akta ministerstwa spłonęły podczas powstania warszawskiego, akta obu pierwszych okręgów szkolnych też uległy zniszczeniu, natomiast są mniej znane losy archiwaliów z okręgu szkolnego brzeskiego. Przy opracowywaniu szkolnictwa Puszczy Zielonej w okresie międzywojennym trzeba korzystać z Archiwum Diecezjalnego w Łomży. Kościół interesował się szkołami głównie z racji przedmiotu religii. W szkołach powszechnych często wykładali ją nauczyciele danej szkoły, po uzyskaniu od biskupa misji kanoniczej. Zachowała się korespondencja księży z biskupem, spisy nauczycieli religii, ilość dzieci w poszczególnych szkołach, protokoły wizytacji przedmiotu religii. Dużą pomoc stanowią źródła drukowane. Dla lat 1919-1939 do całego kraju odnosił się „Dziennik urzędowy wyznań religijnych i oświecenia publicznego” a wprost do omawianego terenu „Dziennik urzędowy okręgu warszawskiego” i „Dziennik urzędowy okręgu brzeskiego”. Zawsze należy też pamiętać o prasie lokalnej. Od

pięćdziesięciu lat trwa pokój, zapełniają się półki archiwów centralnych, terenowych i szkolnych.

Autor wskazał wyżej na możliwości badawcze. Teraz powie o już dokonanych pracach dotyczących szkolnictwa powszechnego. Pomijając skromność autora znacznie od siebie. W 1991 r. Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe wydrukowało opracowanie: „Szkoły powszechne w powiatach ostrołęckim i ostrowskim w latach 1795-1939”. Autor omówił dokładnie szkolnictwo w Puszczy Zielonej do 1864 r., opierając się głównie na wizytacjach dziekańskich. Mniej szczegółowo potraktował czas do pierwszej wojny światowej, korzystając przede wszystkim z „Pamiętników Kniżek” i „Obzórów”. Okres międzywojenny był niejako dodatkiem. Szczegółowe badania dla lat 1866-1915 przedstawił autor w opracowaniu: „Szkolnictwo w guberni łomżyńskiej”, czyli m.in. na obszarze całej Puszczy Zielonej. Wykorzystał tutaj dodatkowo „Cirkular po upravlenuju Varsavskim Ucebnym Okrugom”. Praca pozostaje jeszcze w maszynopisie.

W 1991 r. Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Łomżyńskiej wydało: „Szkoły powszechne w województwie białostockim w latach 1919-1939”, a więc bez obszaru byłego starostwa przasnyskiego. Autor przedstawił sieć szkolną w ramach powiatów, a w tych według gmin, podał stopień organizacyjny każdej szkoły, liczbę uczniów i nazwiska nauczycieli. Korzystał głównie z „Dzienników urzędowych okręgów szkolnych”, z archiwum kościelnego w Łomży oraz z mało zasobnych archiwów państwowych.

W 1990 r. ukazała się książka Henryka Maćkowiaka: „Szkolnictwo na Kurpiach 1905-1939 r.”. Autor ujął zagadnienie chronologicznie: w latach 1915-1917, 1918-1922 itd. W swoim opracowaniu umieścił wykazy statystyczne i wiele zdjęć. Należy wspomnieć artykuł Adama Dobrońskiego: „Szkolnictwo elementarne z guberni łomżyńskiej 1866-1914” (Zeszyty Naukowe Dydaktyczne, z. 10, t. 4, Białystok 1975, s. 99-132). Autor przedstawił ogólnie stan oświaty w guberni. W 1992 r. Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wągów wydało książkę Witolda Wincenciaka: „Oświata i szkolnictwo północno-wschodniego Mazowsza w latach wojny i okupacji 1939-1945”. Autor omówił w pracy i obszar Puszczy Zielonej. Okresowi wojny poświęcił też opracowanie Stanisław Pajka: „Nauczyciele województwa ostrołęckiego w latach wojny i okupacji 1939-1945”, Ostrołęka 1989.

Jak dotąd nie ma drukowanych prac (lub autor nie zna) o szkolnictwie podstawowym w Puszczy Zielonej dla ostatniego pięćdziesięciolecia. Prace magisterskie o poszczególnych szkołach pozostają w maszynopisie, różna też zapewne jest ich wartość naukowa. Istnieje potrzeba podjęcia całościowego opracowania szkolnictwa w Puszczy Zielonej, i nie tylko tam, od drugiej wojny światowej do dzisiaj. Podobne zadanie najlepiej wykonałby jeden człowiek, według jednej myśli i jednego schematu.

W Puszczy Zielonej nie było właściwie szkół średnich. Znajdowały się one na jej obrzeżach, w Łomży, Ostrołęce, Kolnie, Przasnyszu, Pułtusk. Wydaje się, że w tym opracowaniu można pominąć szkoły średnie.